

UDK 811.163.42'366.52  
Izvorni znanstveni rad  
Rukopis primljen 26. III. 2018.  
Prihvaćen za tisak 18. V. 2018.

Tomislava Bošnjak Botica  
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje  
*tbošnjak@ihjj.hr*

Jurica Budja  
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje  
*jbudja@ihjj.hr*

Gordana Hržica  
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Zagreb  
*ghrzica@erf.hr*

## RODOVNA I SKLONIDBENA DVOJNOST IMENICA U HRVATSKOM JEZIKU

Novija istraživanja o morfološkom preobilju podastrla su dovoljno podataka koji dovode u pitanje dosad prevladavajuće mišljenje da jezik izbjegava sinonimiju, odnosno da postojanje jednoga oblika sprječava nastajanje drugoga oblika istoga značenja. U ovom se radu ta pojava obrađuje u okviru hrvatske imenične fleksije, u imenica koje pripadaju dvama rodovima i dvjema sklonidbenim vrstama. Istraživanje prati pojavu i zastupljenost deset odabranih imenica kroz dijakronijske i suvremene potvrde.

### 1. Uvod

Pojava paralelnih (najčešće dvostrukih, ali i trostrukih) oblika koji ispunjavaju isto mjesto u morfološkoj paradigmi potvrđena je u mnogim jezicima, ali njezino je tumačenje različito. Prema donedavno prilično raširenim pristupima dubletni su oblici vrlo rijetki u jeziku, a sumnja se i da su uopće mogući (npr. Aronoff 1976, Clark 1987, Kroch 1994, Carstairs-McCarthy 2010). Ti pristupi naime pretpostavljaju postojanje tzv. učinka blokiranja (eng. *blocking effect*) po kojem se morfološke dublete međusobno isključuju, odnosno postojanje jednoga oblika zaprječuje pojavu drugoga oblika istoga značenja (jedan oblik – jedno značenje) te među njima mora doći do razlikovanja u značenju ili barem do neke funkcionalne razlike (doslovno i figurativno značenje, različit registar, di-

jalektna varijanta i sl.). Novija istraživanja morfoloških dubleta (npr. Fehringer 2004, Thornton 2011, Cappellaro 2013, Santilli 2014, Bermel, Knittl i Russell 2015, Lečić 2015, Naghzhguy-Kohan i Kuteva 2016, Bošnjak Botica i Hržica 2016) opisuju mnoge primjere iz različitih jezika koji dovode u pitanje gore spomenute pretpostavke o izbjegavanju gramatičke sinonimije u jeziku. Pokazuje se naime da je ta pojava ne samo zabilježena u jezicima nego da u nekima, poput hrvatskoga, ima i nezanemariv udio. Sinonimni se parovi, oblici iste osnove s različitim flektivnim morfemom, pojavljuju u istim gramatičkim i značenjskim kontekstima. I u teorijskom je smislu više polazišta i više naziva pa se govori o morfološkom dubletizmu, morfološkoj (gramatičkoj) sinonimiji, preobilju (eng. *overabundance*).<sup>1</sup> U svakom slučaju, radi se o odstupanju od fleksijskoga kanona, kao što je to na primjer i u slučaju sinkretizma ili supletivnosti. U hrvatskom se paralelni oblici pojavljuju u sklonidbi imenica i zamjenica, sprezanju glagola, stupnjevanju pridjeva (posljedično i priloga), tvorbi nekih kategorija imenica i pridjeva itd. Dosad su različitim pristupima istraživane dvostrukosti pojedinih imenica ili skupina imenica (npr. Mokuter 1969, Bošnjak 2005), padeži u kojima se javljaju dvostruki oblici (Lečić 2015), dvovrnsni prezentski oblici glagola (Hržica 2012, Bošnjak Botica i Hržica 2016) i sl. To pokazuje da je morfološko preobilje, kao stanovita jezična nepravilnost ili, najblaže rečeno, neuobičajenost, raznovrsna pojava koja se očituje na različitim razinama – od jednoga mjesta u paradigmi jednoga leksema do cijele paradigme skupine leksema (usp. Bošnjak Botica i Hržica 2016).

Gledamo li odnos sklonidbe i roda u hrvatskome, jedne morfološke, druge načelno sintaktičke kategorije, uočavamo stanovitu korelaciju (veći dio), ali i odstupanja (manji dio).

U okviru teorije prirodne morfologije Wurzel (1984) tvrdi da je rod jedan od mogućih izvanmorfoloških motivatora fleksijskim vrstama. Corbett (1991) navodi da postoji prilično podudaranje između roda i sklonidbene vrste, štoviše, ako imenica pripada dvjema sklonidbenim vrstama, rod se izvodi iz morfologi-

---

<sup>1</sup> U članku se zbog uvriježnosti i prepoznatljivosti služimo nazivima *dubleta*, *dubletizam*, *dubletnost* te *dvostrukost* i *dvojnost* svjesni da su ti nazivi manjkavi jer ne obuhvaćaju sve kategorije morfološke sinonimije. Postoje naime i kategorije s trostrukim oblicima (npr. genitiv množine nekih imenica, neki glagolski oblici). Ipak, dvostrukih je oblika daleko najviše, ostvaruju se u svim kategorijama te držimo da krovni naziv *dublete* najbolje predstavlja pojavu o kojoj se radi. K tomu, lako se uklapa u nazive za ovu pojavu u drugim jezicima. Naziv *preobilje*, uveden u Bošnjak Botica i Hržica 2016 prema *overabundance* u Thornton 2011, koji također uključujemo, bolje bi odgovarao pojavi jer nije ograničen brojem paralelnih oblika, jedino što se još nismo domislili prikladnu nazivu za konkretne jedinice (Thornton ih naziva *cell-mates*), a nemoguće je načiniti i pridjev. Raširen i svakako uporabljiv naziv za njih bio bi *varijanta ili inačica*, no njih držimo podvrstom morfološke sinonimije jer se odnose na istu jedinicu (npr. *-om/-em* u vladarom/vladarem varijante su jednoga morfema, dočim su *-a* i *-i* u Gmn crvā/crvī dva morfema).

je. Postoji i mišljenje da rod određuje jedninu, a sklonidba množinu, odnosno da to nije kategorija neovisna o morfologiji (Bošnjak Botica i Gulešić Machata 2007), što bi vrijedilo za heterogene hrvatske imenice (npr. *ovaj vođa, ove vođe*). U nekim se jezicima rod može predvidjeti na osnovi sklonidbe, dok se u drugima sklonidba predviđa na temelju roda. Za hrvatski vrijedi prvi slučaj, ali ne u potpunosti jer sve imenice jednoga roda ne pripadaju samo jednomu sklonidbenomu tipu (Tafra 2007: 225).

Većini imenica u hrvatskome fonološko-morfološki lik podudara se s rodom – imenice koje završavaju na suglasnik uglavnom su muškoga roda, one koje završavaju na *-a* ženskoga, a na *-o* ili *-e* srednjega roda. Međutim, ta je podjela vrlo pojednostavljena jer postoji stanovit broj imenica koje izlaze iz toga prototipnoga okvira (imenice ženskoga roda na suglasnik te muškoga roda na *-a*, *-o* ili *-e*). Takva pojava dakako nije problem za (izvorne) govornike hrvatskoga, koji će neovisno o nominativnom obliku na osnovi sročnosti odrediti rod.<sup>2</sup> Ako se formalno pravilo ne podudara sa značenjem, za što u hrvatskome imamo prilično potvrda (npr. *curetak, naivčina*), po nekima će značenje prevladati (Corbett 1991: 69), međutim hrvatski i drugi slavenski primjeri pokazuju suprotno, ondje formalni kriterij ima prednost (usp. Dressler i Maslova za sufiks *-ost* u bugarskome, koji je uvijek ženskoga roda). Nedoumica nastaje onda kad se imenica može dvojakolagati, odnosno kad se pojavljuje u dvama rodovima i dvjema sklonidbama.

U hrvatskoj imenskoj morfologiji između roda i sklonidbe mogu se ostvariti ovi odnosi:

- a) imenica ima jedan rod i jednu sklonidbu (npr. *leptir, kuća, selo*)
- b) imenica ima jedan rod i dvije sklonidbe (npr. *Bruno, Dino*)
- c) imenica ima dva roda i jednu sklonidbu (npr. *varalica, finale*)
- d) imenica ima dva roda i dvije sklonidbe (npr. *bol, trulež*).

U ovom se radu na temelju podataka iz korpusa opisuju imenice s ostvarenom dvostrukošću, odnosno morfološkim preobiljem. Radi se o imenicama koje su barem u jednom dijelu svoje povijesti i barem u jednom relevantnom priručniku označene kao imenice i muškoga i ženskoga roda, odnosno imenice *a*-sklonidbe i *i*-sklonidbe.<sup>3</sup> Budući da se promjena roda u ovih imenica nuž-

---

<sup>2</sup> To vrijedi za imenice koje su govorniku poznate. Ako to nije slučaj, i u njih se javlja kolebanje u izboru, što je potvrđeno u odraslih govornika na zadanim nepostojećim imenicama ili u ranom jezičnom razvoju djece (neobjavljeno istraživanje i praćenje slobodnoga govora).

<sup>3</sup> U hrvatskom je jeziku nekoliko skupina dvorod(ov)nih imenica (više u Tafra 2005, Pišković 2011). Ovdje su odabrane samo imenice za neživo, kojima promjena roda ne ovisi o referentu, te kojima se s promjenom roda mijenja i sklonidbeni tip. Posrijedi su imenice muškoga i ženskoga roda na suglasnik. Nisu uvrštene raznorodne imenice tipa *jugo* i *finale* jer im oba roda (muški i srednji) pripadaju *a*-sklonidbi.

no podudara s promjenom sklonidbenoga tipa, kad god se spomene jedno od toga, vrijedi i za drugo.

(1) Primjer

1. jd. N bol G bola D/L bolu A bol I bolom; mn. N bolovi, G bolova D/L/I bolovima A bolove

2. jd. N bol G boli D/L boli A bol I bolju/boli; mn. N/A boli, G bolī, D/L/I bolima

U hrvatskoj se literaturi takve imenice nazivaju heteroklitičkim imenicama ili *heteroklitima* (Simeon 1969, Marković 2012), upućujući na to da se promjena u rodu odražava na promjenu u sklonidbi, pri čemu je promjena značenja moguća, ali ne i nužna. Za razliku od toga, u stranoj se literaturi pod pojmom heteroklize (*heteroclis*) tumači pojava rascjepljivanja (eng. *split*) leksema, gdje mu se dijelovi nalaze u različitim paradigmama, npr. jedan rod imaju u jednini, drugi u množini (Stump 2006, Maiden 2009, Corbett 2016), što bi u hrvatskome odgovaralo *heterogenosti* ili *morfološkomu supletivizmu* (Tafra 2004, Pišković 2011, Marković 2012).

Za razliku od pojave paralelnih oblika u jednom dijelu paradigme, npr. u jednom od padeža ili u određenim licima, u navedenih se imenica dvostrukost odnosi na cijelu paradigmu te se može postaviti pitanje je li to doista samo morfološka sinonimija ili je ona možda leksička, drugim riječima, jesu li posrijedi dva leksema, kako već za neke imenice stoji (ili je stajalo) u našim rječnicima? Izgleda da na to pitanje nema jednoznačna odgovora, svakako ne onoga koji se ne bi mogao osporiti kojim drugim argumentom. I dok za one imenice kojima se promjena roda i sklonidbe podudara s razlikom u značenju možda možemo govoriti o dvama leksemima, oni u kojih takve promjene nema varijante su jednoga leksema. Dakako, utvrđivanje stupnja značenjske podudarnosti odnosno razlikovnosti koja određeni dubletni par kvalificira kao jedan ili dva leksema vrlo je osjetljiv posao. O tome je u našoj literaturi najviše pisala B. Tafra, gdje je upravo na imenici *bol* tumačila kriterije određivanja natuknica u rječnicima, pokazujući da tu ne može biti govora o homonimiji, nego o polisemiji.<sup>4</sup> Drugim riječima, *bol* je jedan leksem s dvama rodovima i dvama sklonidbenim tipovima (Tafra 2016, 2017). Drugi mogući problem naše kvalifikacije proizlazi iz nepodudaranja s definicijama morfološkoga preobilja koje pretpostavljaju da dvije ili više jedinica imaju identična morfosintaktička obilježja (usp. Naghziguy-Kohan i Kuteva 2016), što dakako ne može vrijediti u imenica koje

---

<sup>4</sup> Promjenjivost gramatičkih oznaka kategorija broja i roda Tafra promatra kao višeznačnost te smatra da promjene gramatičkih oznaka u imenice *bol* nisu dovoljne da bi se moglo govoriti o dvjema riječima (Tafra 2017: 525).

s promjenom paradigme mijenjaju i rod. Uvrštavanje spomenute skupine imenica u morfološko preobilje opravdavamo širim gledanjem na tu pojavu te mišljenjem da postoje podvrste morfološkoga preobilja, odnosno članovi više ili manje udaljeni od onoga što smatramo središtem kategorije, pogotovo u jeziku izrazito složene morfologije kakav je hrvatski.

## 2. Prethodna istraživanja

U uvodu su spomenuta neka novija istraživanja morfološke sinonimije u hrvatskome, ali zanimanje za pojavu da za jedno značenje postoje dva izraza ili da se jedna riječ pojavljuje u dvjema inačicama s obzirom na rod, deklinacijski ili konjugacijski tip nedvojbeno je mnogo starije.

Kad se govori o ovom tipu imenica, još su 1960-ih objavljena dva rada koja su se bavila dvostrukim rodom imenice *bol*. Njihov je pristup uglavnom opisivački, ali su podatci koje iznose i danas relevantni. D. Ignjatović (1960) navodi da se kod zapadnih pisaca, osobito čakavaca, u prošlosti imenica *bol* upotrebljavala u svom „originalnom” ženskom rodu i da je danas (vrijeme u kojem ona piše) u zapadnim krajevima gotovo tako, dočim srpski pisci upotrebljavaju imenicu *bol* u muškom rodu i vrlo rijetko u ženskom. I. Mokuter (1969) na temelju oko tisuću primjera iz djela hrvatskih i djelomice bosanskih pisaca donosi ove zaključke: u 19. st. hrvatski pisci upotrebljavaju uglavnom ženski rod, muški se rod pojavljuje krajem 19. st. najprije u instrumentalu radi rime; preokret nastupa s Kranjčevićem, koji ima jedno i drugo, a tako i Gjalski; u pisaca 20. st. vidi se kolebanje (Matoš, Nazor, Krleža, Šimić, Ujević, I. G. Kovačić), ali još uvijek prevladava ženski; kod Krkleca i Cesarića prevladava muški; Slamnig, Šoljan, Majer, Ivšić, Hergešić imaju uglavnom ženski, Vitez i Šop muški, a Desnica: jedno i drugo; bosanski pak, Andrić i Čopić imaju muški rod. Mokuter navodi činjenicu koja je sigurno utjecala na današnje normativne preporuke, naime, u Medicinskoj enciklopediji iz 1958. *bol* je muškoga roda, u stručnim člancima nađe se ženski, ali još nema razlike tjelesno naprema duševnomu. Autor također opaža da se muški rod probio najprije iz množinskih oblika (*bolovi*), i to za tjelesnu patnju, a kao dodatnu prednost *a*-sklonidbe vidi veću razlikovnost oblika. Po autoru se s Maretićem otvorio put srpskim piscima (jer je donosio njihove primjere) pa je onda muški rod postajao običniji te se paralelno s leksičkim srbizmima preuzimaju i gramatički. Na dvostrukosti koje su se u hrvatskih pisaca pojavile i ranije utjecao je njihov boravak u Bosni ili Srbiji.

Kolebanjima u rodu bavili su se i istaknuti hrvatski jezikoslovci i normativisti (npr. S. Babić, S. Težak, M. Mamić, B. Tafra, L. Vukojević i L. Hudeček,

S. Ham). Babić (1998) u svojoj knjizi o sročnosti tumači različite vidove te pojave. S normativne strane svoj su prilog temi dali Težak (1999) za imenicu *večer*, Mamić (1996) pišući o imenici *koine*, a Vukojević i Hudeček (2003) o rodu i broju imenice *jetra*. Rodom i odnosom roda i sklonidbe u domaćoj se literaturi najviše bavila B. Tafra, koja u nizu radova (npr. Tafra 2005, 2007) premeće i dopunjuje postojeće spoznaje, a ti su radovi nezaobilazan doprinos suvremenomu gledanju na spomenute kategorije. Pišući o rodu imenice *pelud*, S. Ham (2004) pokazuje da se uz dvije „čiste” deklinacije pojavljuje i treća, „miješana”, u kojoj se pojavljuju oblici i po *a*-sklonidbi i po *i*-sklonidbi. Tvrdnja se odnosi na imenice *pelud* i *večer*, a naše istraživanje potvrdit će da to vrijedi i za još neke dvorodovne imenice. Kolebljivost u rodu imenica na *-ež* tipa *trulež* i *klatež* T. Bošnjak tumači njihovom značenjskom nestabilnošću te drži da će se preciznijim opisom značenja to kolebanje smanjiti jer se uočavaju tendencije u izboru roda s obzirom na značenje (Bošnjak 2005). U monografiji o kategorijama roda T. Pišković izdvaja i raščlanjuje nekoliko skupina dvorodovnih imenica, razlikujući pritom *morfološku* od *semantičke dvorodnosti*. Za razliku od Tafre, ona u dvorodovne (dvorodne) uključuje i heterogene te imenice općega roda (2011). Pojavu koju ovdje oprimjerujemo s deset izabranih imenica, gdje promjena u rodu korelira s promjenom u sklonidbi, naziva *morfološkom dvorodnošću* te donosi pregled važnijih radova o takvim imenicama (2011: 146–159). Slično tomu postupi i Marković, koji ističe važnost razlikovanja imeničkih vrsta (sklonidbenih tipova) od podjele imenica po rodu, što se u hrvatskom jezikoslovlju često poistovjećivalo (Marković 2012: 238, 286–29, prije toga i Tafra 2004). U radu o imenicama *i*-vrste Marković stabilnost roda nepredvidljivih imenica *i*-vrste povezuje s njihovom čestotnošću, pa će one vrlo rijetke težiti prijelazu u *a*-vrstu (Marković 2007). O kolebanju imeničkoga roda iscrpno je pisao i T. Talanga (2011), koji na osnovi pregledane građe (9 starijih i suvremenih rječnika i priručnika) navodi 70-ak imenica koje se kolebaju između muškoga i ženskoga roda odnosno dviju deklinacija (isključujući imenice za živo gdje spolna razlika uvjetuje gramatičku). Potvrde ovjerava i provedenom anketom, koja je pokazala kolikomu broju imenica govornici ne znaju značenje, a ipak im dodjeljuju rod. Taj se rod nerijetko razlikuje od onoga koji je naveden u rječnicima.

Premda je to načelno slučaj u imenica općega roda, dvorodovnost nekih heteroklitičkih imenica može se tumačiti i značenjskom razlikom. Tako se i u rječnicima dvostruki rod imenice *bol* povezuje s pomakom s doslovnoga (fizičkoga) k prenesenom (emocionalnomu) polju – kad je u muškom rodu, znači *tjelesnu* patnju, a u ženskom *osjećaj* patnje (usp. Birtić i dr. 2012).

U okviru hrvatske imenske morfologije ne zna se mnogo o razvoju dubletnih oblika. U nekim istraživanjima o promjenama u fleksiji u drugim jezicima

pokazala se razlika u brzini i kvaliteti između promjena koje su zahvatile glagole u odnosu na imenice. Primjerice, promjene u glagolskoj fleksiji u norveškom odvijale su se postupno, što je možda rezultiralo mješanjom, neurednijom fleksijom u sadašnjosti, dok je u imenica proces promjene nastupio naglo, a danas je njihova struktura mnogo čišća (Enger 2004). S druge strane, podatci koje za ruski jezik iznosi Janda (1996) pokazuju da se prijelaz iz *u*-sklonidbe u *o*-sklonidbu odvijao upravo suprotno, postupno. Stoga dijakronijska perspektiva koju zahvaćamo u ovom radu doprinosi toj raspravi jer pruža podatke o određenom jezičnom elementu u različitim razdobljima, to jest može razjasniti je li dvojnost o kojoj govorimo samo privremena – posljedica povijesnoga razvoja u kojem se prelazi iz jedne paradigme u drugu i kad-tad će jedna potpuno istisnuti drugu – ili je ona trajno obilježje jezika. Dijatopijska perspektiva otvara nam mogućnost da paralelne oblike namjestimo u prostor te, ako je moguće, odredimo mjesto ulaska i smjer njihova širenja.

Proučavajući ovaj dio hrvatske morfologije uključivanjem upravo dijakronijske sastavnice te praćenjem jezičnih kontakata, moguće je odgovoriti i na općenitija pitanja postavljena u kontekstu istraživanja morfoloških dubleta u drugim jezicima. Stoga su pitanja ovoga istraživanja:

1. Pojavljuju li se odabrane imenice u dvama rodovima u hrvatskim tekstovima?

2. Hoće li tijekom povijesnoga razvoja odabrane imenice zadržati dvojnost ili će potpuno prijeći u jednu paradigmu (odnosno rod)?

3. Je li omjer zastupljenosti dviju paradigama stalan kroz vrijeme ili se mijenja?

4. Ako dolazi do promjene, koliko je ona brza, tj. koliko vremena treba dok jedan „konkurentski” oblik ne nastane odnosno ne nestane?

5. Je li riječ o unutarjezičnoj promjeni ili postoje izvanjezični utjecaji, u prvom redu jezični kontakt?<sup>5</sup>

Bez obzira na to što pitanje dvorodovnosti nije ni nova ni malo spominjana tema u hrvatskome, nekoliko je razloga s kojih smo se na nju odlučili. Naime, postojeća istraživanja pružaju tek izoliranu sliku ove pojave u hrvatskome. Često su usredotočena na manji broj imenica te se temelje na građi manjega opsega (primjerice, izdvojeni primjeri ili samo stručna literatura). Malen se broj imenica promatrao i opisao kroz dijakronijski razvoj, a za više njih istraživanja obuhvaćaju malen uzorak stilski ograničenih djela. Ne postoje ni radovi u kojima se ovaj fenomen promatra izvan konteksta hrvatskoga standardno-

---

<sup>5</sup> Jezični se kontakt smatra najvećim izvanjskim izvorom varijacija u jeziku (Booij 2012).

ga/književnoga jezika. Korpusnim istraživanjem i pretragom vrela koji će zahvatiti duboko od prve pojave paralelnih oblika do suvremenih potvrda nadamo se rasvijetliti njihov povijesni razvoj, prikazati današnji položaj te predvidjeti buduću.

### 3. Odabir građe i metodologija

U ovom smo istraživanju uzeli u obzir deset imenica koje se pojavljuju u dvama rodovima i dvama sklonidbenim tipovima: *bol*, *čar*, *glad*, *gnjilež*, *izrast*, *pelud*, *splav*, *trulež*, *varoš* i *živež*. Osnova im završava na suglasnik i nulti morfem, na osnovi kojega se ne može predvidjeti kojemu sklonidbenom tipu pripadaju.<sup>6</sup> To su imenice koje se pojavljuju u muškom i ženskom rodu. U muškom se rodu sklanjaju po sklonidbenom tipu *a*, a u ženskom po sklonidbenom tipu *i*, kamo idu imenice ženskoga roda na suglasnik. Bez obzira na značenjske razlike koje ćemo zateći u rječničkim definicijama nekih od ovih imenica držimo da se u svih deset radi o jednom leksemu.

Od otprilike 270 imenica ženskoga roda na suglasnik (Marković 2007), oko 50 ih ima dva roda. Sastav je te vrste imenica raznolik. Možemo ih podijeliti u četiri skupine kao u tablici 1.

Tablica 1. Tvorbena obilježja odabranih imenica

| neizvedene imenice  | imenice izvedene prefiksom <sup>7</sup> | imenice izvedene sufiksom       | tvorbena neprozirne imenice ili posuđenice |
|---------------------|---|---------------------------------|--|
| <i>bol čar glad</i> | <i>izrast splav</i>                     | <i>trulež gnjilež<br/>živež</i> | <i>pelud varoš</i>                         |

Jednosložne temeljne imenice *bol*, *čar* i *glad* vrlo su rano posvjedočene u hrvatskim tekstovima. *Bol* je zbog svoje čestoće vjerojatno i najpoznatija današnja dvorodnica. Dvorodovnih imenica sa sufiksom *-ež* ima dvadesetak (Bošnjak 2005). Za ovo su istraživanje odabrane *trulež*, kao jedna od najčešćih i s najbližim omjerom jedne i druge paradigme, *gnjilež* kao njezina bliskoznačnica da se vidi slijede li sličan obrazac pojavljivanja i distribucije oblika, te *živež*, koja je danas prilično rijetka i semantički malo poznata. Imenica *varoš* zanimljiva je kao stara posuđenica u hrvatskom jeziku te se može gledati motivi-

<sup>6</sup> Ima naime dvorodnica koje s promjenom roda ne mijenjaju sklonidbeni tip (npr. *gorila*, *varalica*, *finale*).

<sup>7</sup> Na to se može gledati i drukčije tako da se uzima da je *izrast* nastao nultom sufiksacijom od *iz+rasti*, a *splav* od *s+plaviti* te su njihovi prefiksi samo naslijeđeni.



ranost njezine morfološke dvostrukosti. Imenica *pelud* ušla je, vjeruje se, kao Šulekova tvorenica, a imenica *izrast* mijenja rod i značenje. Imenica *splav* u hrvatskom se posvjedočuje od druge polovice 18. st., normativni preporučeni rod je ženski, ali se u razgovornom jeziku pojavljuje često i u muškom rodu.

Imenice iz ove skupine pokazuju dva tipa rodovne uvjetovanosti: fonološki (jednosložne i neprozirne dvosložne) i morfološki (imenice na *-ež*). Ako bi se dokazala teza o razlikovanju značenja imenice *bol* zastupljena u jezičnim priručnicima, onda bi se moglo govoriti i o trećem tipu, semantičkom.

Da bi se provjerio status tih imenica, pretraženi su jednojezični rječnici hrvatskoga jezika. Kriterij uključivanja koji su zadovoljile sve izabrane imenice bio je da su označene kao imenice dvaju rodova u najmanje jednom od sljedećih rječnika: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU*<sup>8</sup>, *Rječnik hrvatskoga jezika ŠK LZ*, *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*, *Školski rječnik hrvatskoga jezika*; odnosno da se njihova rodovna odrednica razlikovala od jednoga do drugoga rječnika.

Tablica 2. Odabrane imenice u rječnicima

|                | <i>Rječnik JAZU</i> |   | <i>Rječnik ŠK LZ</i> |   | <i>VRH</i>     |   | <i>ŠR</i> |   |
|----------------|---------------------|---|----------------------|---|----------------|---|-----------|---|
|                | m                   | ž | m                    | ž | m              | ž | m         | ž |
| <b>bol</b>     | +                   | + | +                    | + | +              | + | +         | + |
| <b>čar</b>     | +                   |   |                      | + | +              | + |           | + |
| <b>glad</b>    | +                   | + |                      | + |                | + |           | + |
| <b>izrast</b>  |                     | + |                      |   | +              |   |           |   |
| <b>splav</b>   | +                   | + |                      | + |                | + |           | + |
| <b>pelud</b>   | +                   | + | +                    |   | +              |   | +         |   |
| <b>varoš</b>   | +                   | + |                      | + | +              | + | +         | + |
| <b>trulež</b>  | +                   | + |                      | + | +              | + | +         |   |
| <b>gnjilež</b> | +                   |   |                      | + | + <sup>9</sup> | + | +         |   |
| <b>živež</b>   | +                   |   | +                    |   |                | + |           |   |

Da bismo pronašli potvrde za navedene imenice i tako potvrdili početne pretpostavke i odgovorili na postavljena pitanja, pretražili smo ručno ili uz pomoć pretraživača tri tipa vrela koja se razlikuju po vremenskom rasponu nastanka tekstova.

<sup>8</sup> Budući da se radi o deskriptivnom rječniku, uzimaju se u obzir odrednice koje se ne nalaze odmah uz natuknicu, nego i one koje se navode dalje i tumače primjerima.

<sup>9</sup> U morfološkom opisu navedeno je samo *im ž*, a u primjerima padeža u zagradi G *-a/-a*, I *-om*, što upućuje i na muški rod.

Prvi tip vrela čine povijesni tekstovi (pravni dokumenti, književni tekstovi), a omogućili su pronalazak podataka o prvim pojavama tražene riječi te o prvoj pojavi riječi u drugoj paradigmi. Djela su se pretraživala ručno.

Drugi je tip vrela književni potkorpus *Hrvatske jezične riznice* (Ćavar i Brozović Rončević 2012), ograničen na 19. i 20. stoljeće. Korpus se pretraživao pomoću dostupne tražilice. S obzirom na to da nije lematiziran i morfološki označen, koristila se opcija pretraživanja po sličnosti te su rezultati ručno provjeravani. Rezultati su uneseni u tablicu (Microsoft Excel) kako bi se lakše pretraživali i prikazivali.

Treće je vrelo *Hrvatski mrežni korpus* – HrWaC (Ljubešić i Klubička 2014) unutar kojega su radi preciznije kontrole građe izrađeni potkorpusi. Prvi potkorpus predstavlja pisani jezik govornika hrvatskoga jezika koji nisu profesionalni pisci, novinari, publicisti ili znanstvenici i pisanim se jezikom služe neformalno kako bi sudjelovali u raspravama na internetskom forumu. Potkorpus je dobiven ograničavanjem pretrage na domenu forum.hr, na kojoj se nalazi najveći hrvatski forum *Forum.hr*. Dodatno su ograničavanjem domene pretraživanja dobiveni korpusi većih hrvatskih izdanja ili portala: *Jutarnji list* ([www.jutarnji.hr](http://www.jutarnji.hr)), *Večernji list* ([www.vecernji.hr](http://www.vecernji.hr)), *Slobodna Dalmacija* ([www.slobodnadalmacija.hr](http://www.slobodnadalmacija.hr)) te *Dnevnik* ([www.dnevnik.hr](http://www.dnevnik.hr)). Na taj su način dobivena dva potkorpusa: potkorpus tiskovina, za koje se pretpostavlja jezična lektura, te potkorpus neprofesionalne jezične uporabe.

HrWaC se pretraživao aplikacijom NoSkechEngine, koja sadrži i pripadajući pretraživač. S obzirom na to da je korpus lematiziran i morfološki označen, bilo je moguće pretraživati prema natuknicama. Dobiveni rezultati bili su razdijeljeni po rodu i padežima. Međutim, budući da je u dijelu potvrda bilo nemoguće pouzdano odrediti rod imenice i vrstu sklonidbe (primjerice, ako je imenica u nominativu jednine, a ne postoje imenske riječi s kojima se imenica slaže), rezultati su ponovno provjeravani. Provjereni su oblici za koje se sumnjalo da bi mogli biti lažno prepoznati zbog homonimije oblika te su preuzete samo ovjere u kojima se rod odnosno sklonidba nedvojbeno može utvrditi.

Tablica 3. Kategorije i imenice kojima je provjerena morfološka oznaka

| <b>provjeravana kategorija</b>  | <b>provjeravane imenice</b>   | <b>razlog provjere</b>  |
|---|---|---|
| NCMSN, NCFSN<br>nominativ jednine (označen kao muški rod ili kao ženski rod)    | bol, čar, glad, splav, izrast, pelud, varoš, trulež, gnjilež, živež   | Zbog jednaka oblika u obama rodovima moguće je lažno ili pogrešno prepoznavanje                         |
| NCMSA, NCFSA<br>akuzativ jednine (označen kao muški rod ili kao ženski rod)     | bol, čar, glad, splav, izrast, pelud, varoš, trulež, gnjilež, živež   | Zbog jednaka oblika u obama rodovima moguće je lažno ili pogrešno prepoznavanje                         |
| NCMPN, NCFPN<br>nominativ množine (označen kao muški rod ili kao ženski rod)    | čar, glad, izrast, pelud, varoš, trulež, gnjilež, živež*<br>*Provjera je provedena bez obzira na činjenicu da neke imenice nemaju oblike u množini      | Zbog podudarna oblika u istim ili različitim padežima dviju paradigama moguće je pogrešno prepoznavanje |
| NCMPD, NCFPD<br>dativ množine (označen kao muški rod ili kao ženski rod)        | bol, čar, glad, izrast, pelud, varoš, trulež, gnjilež, živež*<br>*Provjera je provedena bez obzira na činjenicu da neke imenice nemaju oblike u množini | Zbog podudarna oblika u istim padežima dviju paradigama moguće je pogrešno prepoznavanje                |
| NCMPL, NCFPL<br>lokativ množine (označen kao muški rod ili kao ženski rod)      | bol, čar, glad, izrast, pelud, varoš, trulež, gnjilež, živež*<br>*Provjera je provedena bez obzira na činjenicu da neke imenice nemaju oblike u množini | Zbog podudarna oblika u istim padežima dviju paradigama moguće je pogrešno prepoznavanje                |
| NCMPI, NCFPI<br>instrumental množine (označen kao muški rod ili kao ženski rod) | bol, čar, glad, izrast, pelud, varoš, trulež, gnjilež, živež*<br>*Provjera je provedena bez obzira na činjenicu da neke imenice nemaju oblike u množini | Zbog podudarna oblika u istim padežima dviju paradigama moguće je pogrešno prepoznavanje                |

Svaka pojava imenice bilježila se u tablicu (Microsoft Excel) s dodatnim podacima o rodu, sklonidbi, vrelu u kojem je primjer pronađen, godini u kojoj je tekst nastao te temeljnim morfosintaktičkim obilježjima.

## 4. Rezultati

### 4.1. Trag imenica i pojavljivanje druge paradigme

Deset odabranih dvorodovnih imenica razlikuje se u povijesnom razvoju. Sedam ih je posvjedočeno do 30-ih god. 19. st. (*bol, glad, čar, varoš, trulež, splav, izrast*), a ostale tri se posvjedočuju od 30-ih god. 19. stoljeća (*pelud, živež, gnjilež*).

Druga paradigma u nekih je imenica zabilježena gotovo istodobno s prvom pojavom, dočim je u nekih to bilo u kasnijim povijesnim razdobljima (od 16. do 19. stoljeća). U sklapanju zemljopisne slike svake leksičke inačice kao temelj su nam poslužila tri povijesna rječnika: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU*, *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* i *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*.

Pretraga građe u dijakronijskom slijedu za 10 izdvojenih imenica pokazuje ove rezultate:

- **Bol.** Imenica *bol* ('dolor') prostirala se samo dijelom hrvatskoga jezičnoga prostora, i to sjevernijem; na južnijem dijelu taj designat pokrivala je imenica *bolest*. Čini se da se tijekom 18. st., ako ne prije, *bol* počela širiti i zapadnom novoštokavštinom. Leksem pak *bolest* ('dolor') često se sreće i na sjeveru hrvatskoga jezičnoga prostora, npr. kod pisaca slavonskih štokavaca, što može biti književni utjecaj, ali i odraz terenskoga stanja.

Imenica *bol* na hrvatskom jezičnom prostoru bila je dvorodovna: N *bol*, G *boli* i N *bol*, G *bola*. Dvije inačice u principu su stojale u odnosu komplementarne geografske distribucije. Obličje N *bol*, G *boli* nalazi se isključivo u dijelu čakavštine u kojemu 'dolor' nije bio denotiran imenicom *bolest* i u hrvatskoj kajkavštini. Također gdješto i kod dubrovačkih pisaca, očito kao stilem. Obličje N *bol*, G *bola* nalazi se u bačkoj (zapadnoj novo-?) štokavštini (najstarija potvrda M. Radnića, koji je veći dio radnoga vijeka proveo u Bosni, iz 1683. ujedno je najstarija potvrda obličja *bol*, -a općenito), u budimskoj hrvatskoj eksklavi (kod L. Bračuljevića 1730.), u slavonskoj štokavštini, u bosanskoj štokavštini (najprvo kod F. Lastrića 1755.) i kod nekoliko pisaca dalmatinskih zapadnih novoštokavaca, od kojih su jedni rodom iz šibenskoga zaleđa (P. Knežević, J. Banovac), a drugi iz Makarskoga primorja (A. Kačić Miošić, samo u pjesmama).

Kod slavonskih pisaca 18. st. situacija je osobito kompleksna. Ukazuju se *bolest* ‘dolor’, *bol*, *-a* i *bol*, *-i*. Pogleda li se pomnjevije, vidjet će se da *bol*, *-i* imaju većinom pisci koji su dio svojega školanja ili radnoga vijeka proveli u užoj Hrvatskoj, najčešće u Zagrebu: J. Milunović (rođen u Dalmaciji, u Ravnim kotarima), A. Kanižlić, A. Ivanošić, A. Nagy, ili koji su rodom iz Hrvatske: V. Došen. *Bolest* bi, teorijski, mogao biti prvi slavonškoštokavski leksem koji denotira ‘dolor’. Prva slavonska potvrda obliča *bol*, *-a* kojom raspolažemo je iz *Pripovidaka Pilpay-bramine* M. A. Relkovića, sačuvanima u tzv. vinčkovačkom rukopisu (najkasnije 1767.). Starija je ona J. Milunovića (1759.), ali taj nije rođeni Slavonac.

Leksem *bol* je, koliko se može pratiti, u nehrvatskoj istočnoj štokavštini samo muškoga roda. Dakle, istočni areali hrvatske štokavštine i nehrvatska štokavština se u tom pogledu slažu. Na pitanje je li istočni dio hrvatske štokavštine preuzeo muškorođni *bol* iz nehrvatske štokavštine teško se može dati odgovor zbog pomanjkanja potvrda starijih od 18. st. Također i na pitanje je li u istočnoj štokavštini muški rod iskonski ili je u jednom času zamijenio *bol*, *-i*. Na kraju, nadovezujući se na rečeno s početka ovoga rada, nije bez temelja i pitanje jesu li *bol*, *-i* i *bol*, *-a* samo inačice jednoga leksema ili se radi o dvama leksemima različita postanja.

U procesu stvaranja općega južnoslavenskoga jezika štokavske osnovice hrvatski pisci rodom s prostora gdje je *bol* bila ženskoga roda služili su se samo tim obličjem negdje do 80-ih godišta 19. st. Dapače, njega su primili i neki pisci rodom s prostora gdje je *bol* bila muškoga roda, npr. Slavonci L. Ilić ili M. Kraljević. Negdje od 80-ih god. 19. st. u hrvatskom standardnom jeziku počinje se utvrđivati muški rod. Od znamenitijih književnih djela s ranim potvrđama spomenut ćemo romane *Gospođa Sabina* E. Kumičića (1883.), *Janko Borišlavić* K. Š. Gjalskoga (1887.) i *U registraturi* A. Kovačića (1888.). Mnogi pisci se u jednom djelu služe obadvama obličjima naizmjenice, što je pouzdan pokazatelj stvarne dubletnosti te imenice.

Valja stoga uzeti da je u hrvatski standardni jezik muški rod primljen iz srpskoga jezika, kojega utjecaju je bio podložan od 30-ih godišta 19. st., a koji je potkraj stoljeća samo jačao. Eventualna uloga hrvatskih pokrajinskih govora s obličjem *bol*, *-a* tu je bila nedvojbeno zanemariva. Uzroci primanja muškorođnoga obliča još se imaju odrediti.

• **Glad.** Imenica *glad* u hrvatskom jeziku prvobitno je bila muškoga roda, N *glad*, G *-a*. Obličje *glad*, *-i* počinje u hrvatski standardni jezik prodirati iz istočnoštokavskih jezika (srpskoga, crnogorskoga) tijekom druge polovice 19. st. i prve 20. st., da bi gotovo potpuna izmjena nastala u drugoj polovici 20. st., zbog

otvorenosti hrvatskoga standarda u postajanju utjecajima već oblikovana standardnoga srpskoga jezika. U istočnoj štokavštini ženski rod počeo se sustavno suukazivati s muškim prije, ali zbog pomanjkanja podataka ne može se reći kada.

Polag podataka kojima raspolažemo, jače ulaženje *glad*, *-i* u hrvatski opaža se 40-ih godišta 19. st., kod pisaca s različitih strana hrvatskoga štokavskoga prostora. Međutim, obličje *glad*, *-i* bilo je poznato nekim piscima i mnogo prije. Najstariji za kojega znamo jest zapadni novoštokavac rodом iz šibenskoga zaleđa F. Grabovac, u čijemu se *Cvitu razgovora* (1746.) *glad*, *-i* sa sigurnošću ukazuje barem jedanput, pokraj navadnoga *glad*, *-a*. Drugi je bokeljski štokavac J. Matović, u čijemu se *Katekismu rimskom* (1775.) *glad*, *-i* ukazuje dvaput, a *glad*, *-a* ni jedanput. Ovakve potvrde zasad je teško uklopiti u sustav.

Kako se u pisaca koji imaju *a*-sklonidbu paralelni oblici najprije ukazuju u sintagmi *umrijeti od glada*, valja ispitati nije li se odatle proširilo na sve kontekste.

- **Čar.** Imenica *čar* na cijelom hrvatskom jezičnom prostoru izim kajkavštine bila je ženskoga roda, N *čar*, G *-i*. U kajkavštini je bila muškoga, N *čar*, G *-a*, još od A. Vramca (1586.). Od početaka stvaranja općehrvatskoga standardnoga jezika imenica *čar* ukazuje se u obadvama rodovima, pri čemu se upotrebljava gotovo posve figurativno. To će reći da su *čar*, *-a* u općenitu upotrebu uveli pisci rođeni kao hrvatski kajkavci.

- **Varoš.** Stari hungarizam *varoš* je na većemu dijelu hrvatskoga jezičnoga prostora bio muškoga roda, N *varoš*, G *varoša* (ili, hrvatskokajkavski, N *varoš*, G *varoša*). Na manjem pak dijelu bio je ženskoga roda, N *varoš*, G *varoši*. Dvije inačice su u principu stajale u odnosu komplementarne geografske distribucije. Obličje *varoš*, *-i* posvjedočeno je u srednjoj Bosni (M. Divković, F. Lastrić), odakle je najstarija njegova hrvatska potvrda (1611.), zatim u budimskoj hrvatskoj eksklavi od 1759. (E. Pavić), kod pisca rođena u Slavoniji koji je veći dio radnoga vijeka proveo u Bačkoj A. J. Knezovića (1759.), i u Slavoniji od 1767. (M. A. Relković, I. Velikanović, B. Leaković). Važno je da se mnogi od navedenih pisaca napored služe i obličjem *varoš*, *-a* (npr. F. Lastrić, M. A. Relković, I. Velikanović). To će reći da je *varoš*, *-i* kod njih sekundaran.

Leksem *varoš* je, koliko se može pratiti, u nehrvatskoj istočnoj štokavštini ženskoga roda od tzv. Rakovačkoga prijepisa Zakonika cara Dušana, što će reći najkasnije od početka 18. st. Nu, u srpskom se i muški rod posvjedočuje sveudilj do 20. st.

Prodiranje oblika *varoš*, *-i* u hrvatski standardni jezik u postajanju bilo je pospješeno utjecajem srpskoga jezika. Tako se ženski rod rano nalazi kod pisaca koji su u materinskom idiomu poznali samo muški rod, npr. kod A. Nemčića (1845.).

Perspektivu ima hipoteza da se je ženski rod počeo primati samo u određenim padežima, pak i samo u određenim kontekstima. Npr., I. Velikanović se u

*Prikazanju sv. Margarite iz Kortone* (1780.) muškim rodом služi dosljedno u lokativu jednine *u varošu* (četiri puta), u dativu jednine (jedan put), dok se u genitivu jednine služi pretežno ženskim rodом, i to u sintagmi *ove* + adjektiv ili pronominalni adjektiv + *varoši* (tri puta), ali jedanput i muškim, izvan rečene sintagme. U mlađoj knjizi *Upućenja katoličanska* (1787. – 1788.) ženskim rodом se ne služi.

• **Splav.** Imenica *splav* je prvi put posvjedočena 1759. kod Slavonca A. J. Knezovića, a zatim se posvjedočuje samo kod slavonskih pisaca (M. P. Katančić, I. A. Brlić). U najstarijoj potvrdi rod nije odrediv. Kod dvojice mlađih je ženskoga roda (N *splav*, G *-i*). Većinom je ženskoga roda i tijekom 19. st., uz gdje koju potvrdu muškoga roda. Posrijedi je utjecaj srpskoga jezika, u kojemu je *splav* muškoga roda, na hrvatski standardni jezik u postajanju.

• **Trulež.** Izvedenica *tru(h)lež* se na hrvatskom jezičnom prostoru ukazuje najprvo 1768., kod V. Došena, prinarođenoga Slavonca rodом iz dijela Hrvatskoga primorja naseljena Bunjevcima. Sljedeći pisac kod kojega je posvjedočena također je Slavonac, J. S. Relković (1796.). Ostale potvrde kojima raspolažemo jesu već iz doba stvaranja općehrvatskoga i općejužnoslavenskoga standardnoga jezika. Koliko se može vidjeti, dobar njihov dio je od slavonskih autora. Zato uzimljemo da je na hrvatskom jezičnom prostoru matica imenice *trulež* Slavonija.

Čini se da se prve polovice 19. st. imenica *trulež* prostirala (prostrla?) velikim dijelom nehrvatske istočne štokavštine.

*Trulež* je od početaka svoje posvjedočenosti do duboko u 19. st. bila pretežno muškoga roda, N *trulež*, G *-a*. Najkrupnija iznimka je J. S. Relković, kod kojega je ženski rod normalan. Ženski rod počinje dobivati mah u drugoj polovici 19. st.

Figurativna upotreba imenice *trulež* u principu nije igrala uloge u izboru roda.

• **Gnjilež.** Imenica *gnjilež* oblikovana je prema imenici *trulež* u drugoj polovini 19. stoljeća, prve potvrde kojima raspolažemo jesu iz 1853., od dvojice pisaca iz prvoga broja *Gospodarskih novina*. Kao i imenica *trulež*, pojavljuje se uglavnom u muškom rodu, to jest u *a*-sklonidbi.

Izvedenica *gnjilež* modelirana je na izgled imenice *trulež*. Imenica *trulež* postala je i rasprostranila se u istočnijoj polovici štokavštine, što će reći ondje gdje je particip *tru(ha)o* (i glagol *tru(h)nuti*) dobrim dijelom bio istisnuo standardni pridjev *gnjio* (i glagol *gnjiti*). Kada je *trulež* prodro u krajeve gdje glagola i participa iz kojega je ta imenica izvedena nije bilo, tj. gdje je *gnjio/gnjiti* bio jedini izbor, ondje je bilo stvoreno usporedno obličje *gnjilež*.

Imenica *gnjilež* prošla je isti razvojni put kao *trulež*.

Imenica *živež* posuđena je 30-ih godišta 19. st. iz slovenskoga jezika kao imenica muškoga roda (N *živež*, G *-a*). Takova je ostala do kraja 19. st.

- **Izrast.** Imenica *izrast* posvjedočena je najprvo 1771. kod Slavonca M. A. Relkovića u ženskom rodu, N *izrast*, G *-i*. Poslije njega potvrde su relativno rijetke, arealno neodređene, čas ženskoga, čas muškoga roda.

- **Pelud.** Za imenicu *pelud* drži se da je neologizam B. Šuleka iz 50-ih godišta 19. st. (usp. Ham 2004), ali M. Snoj nudi mogućnost da bi bila domaća hrvatska izvedenica (Snoj 2016). Prva potvrda kojom raspolažemo je iz 1856. (nije Šulekova), ali je njezin rod neodrediv. Kroz 19. st. *pelud* je većinom muškoga roda, N *pelud*, G *-a*. Ženski rod, N *pelud*, G *-i*, ukazuje se praktično usporo s muškim, već 1859., i to u jednom Šulekovu tekstu.

Sažeti prikaz prve potvrde i pojavljivanja druge paradigme nalazi se u tablici 4.

Tablica 4. Pojavljivanje druge paradigme

| imenica      | prva potvrda prve paradigme   | prva potvrda druge paradigme  |
|--------------|---|---|
| <b>bol</b>   | <i>bol, -i:</i><br>tzv. Petrisov zbornik, 1468.<br>(hrvatska čakavština)  | <i>bol, -a:</i><br>M. Radnić, 1683. (bačka<br>(zapadna novo-?) štokavština i/ili<br>istočnobosanska štokavština)                        |
| <b>glad</b>  | <i>glad, -a:</i><br>tzv. Život sv. Katarine, 15. st.<br>(dalmatinska čakavština)  | <i>glad, -i:</i><br>F. Grabovac, 1746. (dalmatinska<br>zapadna novoštokavština)   |
| <b>čar</b>   | <i>čar, -i:</i><br><i>Libro od mnozieh razloga</i> , 1520.<br>(dubrovačka štokavština)  | <i>čar, -a:</i><br>A. Vramec, 1586. (hrvatska<br>kajkavština)   |
| <b>splav</b> | <i>splav, -i:</i><br>A. J. Knezović, 1759. (slavonsko-<br>bačka zapadna novoštokavština)  | <i>splav, -a</i><br>- srpski: T. Avramović, 1791.   |
| <b>varoš</b> | a) <i>varoš, -a:</i><br>tzv. Lekcionar Bernardina<br>Splićanina, 1495. (dalmatinska<br>čakavština)<br>b) <i>varaš, -a:</i><br>otvoren list Jurja Rakičkoga od<br>16. 5. 1568. (hrvatska čakavština) | <i>varoš, -i:</i><br>- hrvatski: M. Divković, 1611.<br>(istočnobosanska štokavština)<br>- srpski: tzv. Rakovački prijepis, oko<br>1700. |



|                |  |  |
|----------------|--|--|
| <b>trulež</b>  | <i>trulež, -a:</i><br>V. Došen, 1768. (slavonska štokavština)  | <i>trulež, -i:</i><br>J. S. Relković, 1796. (slavonska štokavština)                                      |
| <b>gnjilež</b> | <i>gnjilež, -i:</i><br>K. S. i K. Fischer, pisci članaka u <i>Gospodarskom listu</i> , 1853. (općehtvatski standard) | <i>gnjilež, -a:</i><br>anoniman pisac članka u <i>Gospodarskom listu</i> , 1854. (općehtvatski standard) |
| <b>živež</b>   | <i>živež, -a:</i><br>V. Babukić, 1838. (općehtvatski standard)   | ?  |
| <b>izrast</b>  | <i>izrast, -i:</i><br>M. A. Relković, 1771. (slavonska štokavština)  | <i>izrast, -a:</i><br>A. Kovačić, 1888. (općehtvatski standard)  |
| <b>pelud</b>   | <i>pelud, -a</i><br>B. Šulek, 1859. (općehtvatski standard)  | <i>pelud, -i:</i><br>B. Šulek, 1859. (općehtvatski standard)   |

#### 4.2. Pojavnost u *Hrvatskoj jezičnoj riznici* (19. i 20. stoljeće)

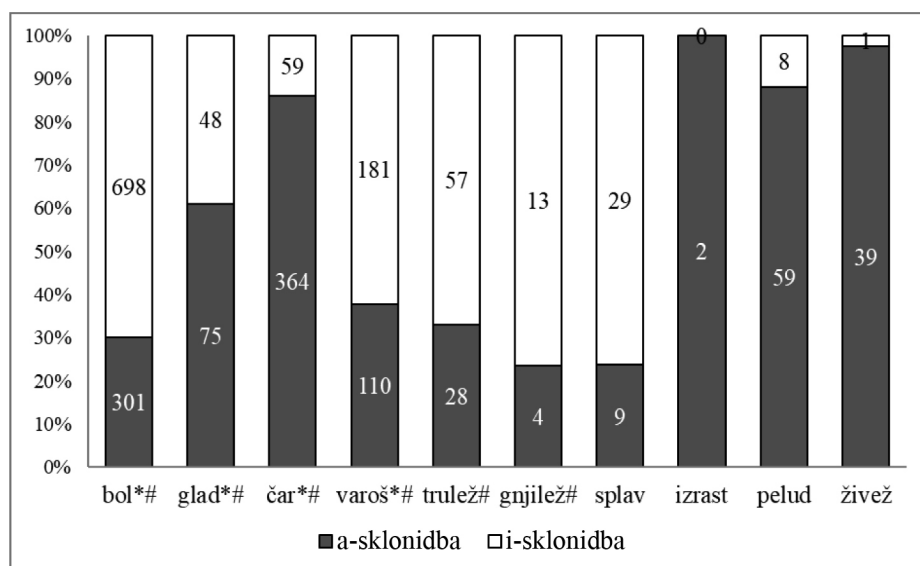
Svaka od navedenih imenica pojavila se u *Hrvatskoj jezičnoj riznici* (književni potkorpus), pri čemu je imenica *izrast* izrazito rijetka. Podatci o ukupnom pojavljivanju vidljivi su u tablici 5.

Tablica 5. Imenice u *Hrvatskoj jezičnoj riznici* (književni potkorpus)

| imenica | pojavnice u <i>Hrvatskoj jezičnoj riznici</i> |
|---------|---|
| bol     | 999   |
| glad    | 123   |
| čar     | 423   |
| splav   | 38  |
| izrast  | 2   |
| pelud   | 67  |
| varoš   | 291   |
| trulež  | 85  |
| gnjilež | 17  |

Svaka se imenica pojavljuje i u *a*-sklonidbi i u *i*-sklonidbi, osim imenice *izrast* koja se pojavljuje isključivo u *a*-sklonidbi. U *Hrvatskoj jezičnoj riznici*

(tablica 5) imenice *čar*, *izrast*, *pelud* i *živež* pojavljuju se većinski u *a*-sklonidbi (86 %, 100 %, 88 %, 97 %), dok u ostalih imenica prevladavaju oblici po *i*-sklonidbi. Zanimljivo je da su tri od tih četiriju imenica novije imenice u hrvatskom jeziku, a potvrda druge sklonidbene paradigme pojavljuje se u bliskom razdoblju s prvim pojavama. Za razliku od toga, četvrta imenica (*čar*) starija je imenica, a druga joj se paradigma pojavljuje prilično kasnije od prve. Ostalih šest imenica javlja se većim postotkom oblika u *a*-sklonidbi (*bol* – 30 %; *glad* – 30 %, *varoš* – 38 %; *trulež* – 33 %, *gnjilež* – 23 %; *splav* – 24 %), a manjim u *i*-sklonidbi. Ipak, svaka se imenica pojavljuje u više od 20 % slučajeva u *a*-sklonidbi.



Slika 1. Zastupljenost svih imenica u Hrvatskoj jezičnoj riznici.

Znakom \* označene su imenice koje su u korpus hrvatskoga jezika ušle ranije, a znakom # imenice koje su u kratkom razdoblju zabilježene u objema deklinacijama.

#### 4.3. Potvrde u Hrvatskom mrežnom korpusu (HrWaC)

U potkorpusima HrWaC-a pojavilo se 9 od 10 imenica. Nije se pojavila imenica *živež*. Svaka se od ostalih imenica pojavila više puta i to u svakom od potkorpusa (tablica 6). Najrjeđe se pojavila imenica *gnjilež*, a najčešće imenica *bol*.

Tablica 6. Zastupljenost svih imenica u Hrvatskom mrežnom korpusu

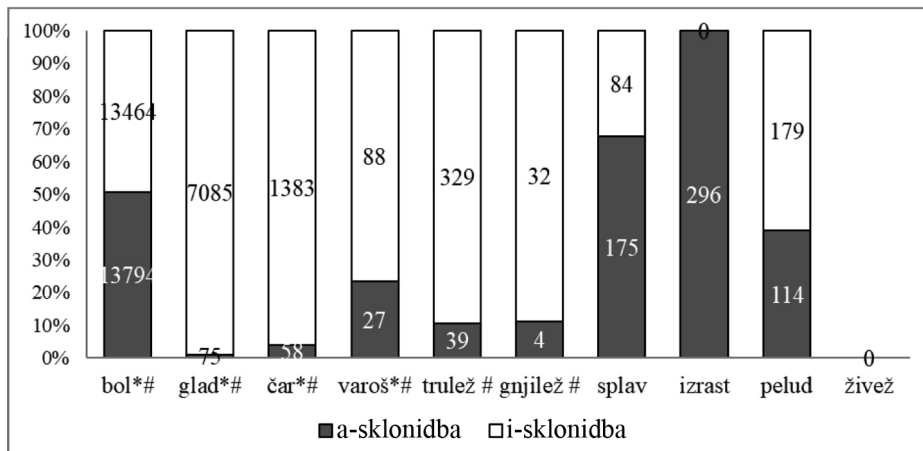
| imenica | forum.hr | tiskovine | pojedinačno po tiskovini |               |                    |         |
|---------|----------|-----------|--------------------------|---------------|--------------------|---------|
|         |          |           | Jutarnji list            | Večernji list | Slobodna Dalmacija | Dnevnik |
| bol     | 27757    | 10793     | 452                      | 3928          | 5143               | 1270    |
| glad    | 6118     | 3713      | 186                      | 1650          | 1513               | 364     |
| čar     | 1250     | 877       | 127                      | 244           | 395                | 111     |
| splav   | 195      | 147       | 10                       | 42            | 77                 | 17      |
| izrast  | 675      | 83        | 2                        | 16            | 45                 | 20      |
| pelud   | 377      | 205       | 12                       | 55            | 108                | 30      |
| varoš   | 87       | 77        | 6                        | 14            | 57                 | 0       |
| trulež  | 215      | 273       | 9                        | 149           | 106                | 9       |
| gnjilež | 16       | 33        | 0                        | 14            | 19                 | 0       |

Budući da se nije za svaku imenicu mogao nedvojbeno odrediti rod i sklonidba, u daljnjoj analizi nisu uzimane u obzir sve pojavnice neke imenice. Raspon potvrda za koje se rod mogao nedvojbeno odrediti kreće se od 39 % do 78 % ukupnih pojava u potkorpusu Forum.hr, a od 20 % do 81 % u potkorpusu tiskovina (tablica 7).

Tablica 7. Broj i udio pojava s nedvojbenim određenjem roda

| imenica | forum.hr                                  | forum.hr                                      | tiskovine                                 | tiskovine                                     |
|---------|---|---|---|---|
|         | broj pojava s nedvojbenim određenjem roda | postotak pojava s nedvojbenim određenjem roda | broj pojava s nedvojbenim određenjem roda | postotak pojava s nedvojbenim određenjem roda |
| bol     | 18861                                     | 68 %  | 8397                                      | 78 %  |
| glad    | 4223                                      | 69 %  | 2937                                      | 79 %  |
| čar     | 729                                       | 58 %  | 712                                       | 81 %  |
| splav   | 152                                       | 78 %  | 107                                       | 73 %  |
| izrast  | 279                                       | 41 %  | 17  | 20 %  |
| pelud   | 165                                       | 49 %  | 128                                       | 62 %  |
| varoš   | 68  | 78 %  | 47  | 61 %  |
| trulež  | 168                                       | 78 %  | 180                                       | 66 %  |
| gnjilež | 13  | 39 %  | 23  | 70 %  |

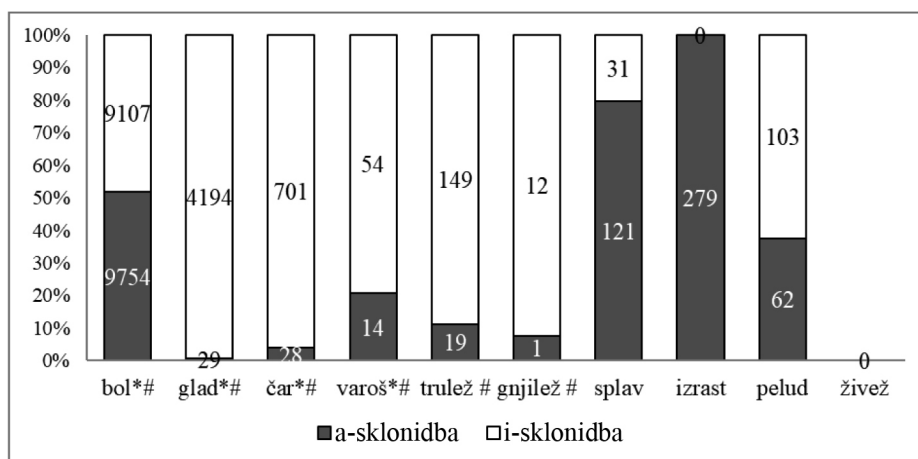
Sve se imenice pojavljuju i u *a*-sklonidbi i u *i*-sklonidbi, osim imenice *izrast*, koja se i u ovom korpusu pojavljuje isključivo u *a*-sklonidbi.



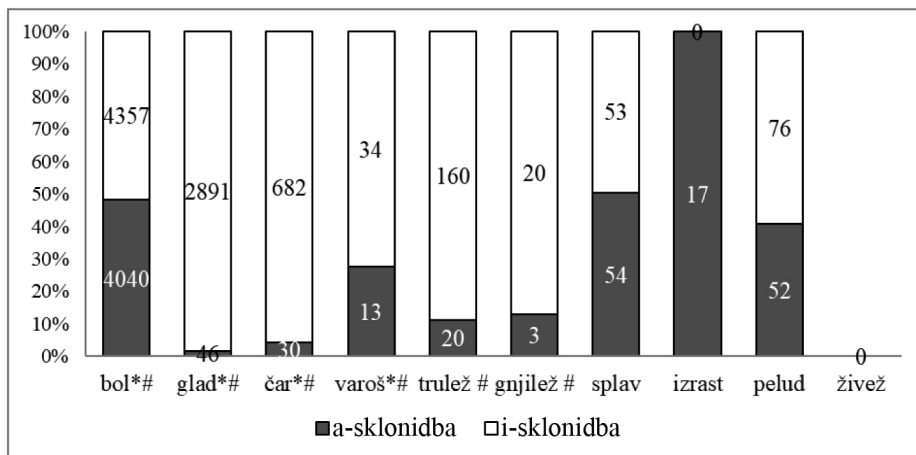
Slika 2. Postotak imenica u analiziranim potvrdama korpusa HrWaC

Imenice *glad*, *čar*, *varoš*, *trulež*, *gnjilež* i *pelud* pojavljuju se većinski u *i*-sklonidbi. Imenica *splav* pojavljuje se u većem postotku u *a*-sklonidbi, a imenica *bol* gotovo se podjednako pojavljuje u obama oblicima.

Gledajući dva temeljna korpusa zasebno, uočavaju se razlike u postotcima pojavljivanja u određenoj sklonidbi (slika 3).



Slika 3. Postotak imenica u analiziranim potvrdama potkorpusa tiskovina



Slika 4. Postotak imenica u analiziranim potvrđama – Forum.hr

## 5. Rasprava

Ovim se istraživanjem željelo odgovoriti na pet pitanja o uporabi imenica koje su u različitim rječnicima hrvatskoga jezika navedene kao dvorodovne i dvosklonidbene imenice, to jest kao imenice čiji se oblici pojavljuju u dvjema sklonidbama te usporedno u dvama rodovima.

1. Pojavljuju li se izabrane imenice u dvama rodovima u hrvatskim tekstovima?

Dvije od obrađenih imenica (*izrast* i *živež*) ne ukazuju se u svim razdobljima u obama rodovima. Imenica *izrast* potvrdila se u rodovnoj i sklonidbenoj dvojnosti samo u najstarijim tekstovima, dočim se u kasnijim vrelima ona pojavljuje samo u jednoj paradigmi. Za imenicu *živež* zbog nepotvrđenosti nije se moglo zaključiti ništa o rodu i oblicima u kojima se pojavljuje. Sve se ostale imenice pojavljuju u svim vrelima u oblicima različita roda i sklonidbe.

Logično se postavlja pitanje koji omjer između dvaju oblika treba biti da bismo mogli govoriti o „pravim” dubletama. Analizirajući pojavu dvostrukih oblika u talijanskome u okviru Corbettova kanonskoga pristupa (Corbett 2007), Thornton (2011) drži da i u morfološkom preobilju odnosno dubletizmu, koji je po sebi nekanonska pojava, jedinice (dublete, eng. *cell-mates*) mogu biti kanonske i nekanonske. Kanonskima drži samo one koje su međusobno zamjenjive u svim kontekstima, njihovo pojavljivanje nije ničim uvjetovano i ako se pojavljuju s istom čestotnošću – što su njihovi omjeri udaljeniji, bit će manje

kanonske, odnosno manje „prave” dublete. Cappellaro (2013) održavanje dvostrukih oblika na primjeru talijanskih ličnih zamjenica za 3. lice jednine *egli/esso i elle/essa* vidi u slaboj čestotnosti, ali i u tome što nisu dio temeljne gramatike u ranom jezičnom razvoju te su im govornici u toj početnoj fazi jezičnoga usvajanja mnogo manje izloženi, što se npr. podudara s tumačenjem o oblicima njemačkoga genitiva jednine (usp. Fehring 2004). Cappellaro tumači da tzv. načelo kontrasta (usp. Clark 1987) ne djeluje u kasnijim fazama jezičnoga usvajanja niti u usvajanju J2 i da se zato sinonimija onda može pojaviti (Cappellaro 2013: 219). Perspektiva jezičnoga usvajanja u tumačenju pojave morfološkoga preobilja svakako je zanimljiva tema koju bi također trebalo uključiti u nastavku istraživanja. Naši rezultati pokazuju da je samo imenica *bol* zadržala približno jednak omjer u svim trima korpusima. U starijem književnom korpusu tu su još *glad*, *trulež* i *varoš*, dok su iste imenice u suvremenim korpusima izrazito povećale razliku u čestoći jednoga i drugoga oblika. Uz *bol* suvremeno kanonsko preobilje pokazuju još *splav* i *pelud*. Međutim, za imenicu *bol* trebalo bi provesti i detaljniju semantičku raščlambu na korpusu neelektoriranih tekstova da se vidi ispunja li prvi kriterij o zamjenjivosti u svim kontekstima.

2. Hoće li tijekom povijesnoga razvoja odabrane imenice zadržati dvojnost ili će potpuno prijeći u jednu paradigmu (odnosno rod)?

3. Je li omjer zastupljenosti dviju paradigama stalan kroz vrijeme ili se mijenja?

Sve imenice ne pokazuju jednak razvojni put. Neke imenice zadržavaju rodovnu i sklonidbenu dvojnost. Druge su se imenice stabilizirale u jednom rodu i više se ne mogu držati dvorodnicama u standardnom jeziku (u dijalektima se njihova dvojnost još može održati).

Iz prvih podataka o dvojnosti roda imenica vidljivo je da se nekim imenicama druga paradigma pojavljuje u tekstovima vrlo brzo, odmah ili tijekom nekoliko desetljeća (primjerice, za imenice *gnjilež* i *trulež*), a za neke imenice prolazi i po dva stoljeća do zabilježbe prvih potvrda u drugoj paradigmi (primjerice imenice *bol* i *glad*). Iz toga je vidljivo da imenice mogu postojati u jeziku u dugim razdobljima u jednom obliku, a zatim u idućem razdoblju u dvama. Pitanje koje se nameće jest je li stanje dvojnosti stalno ili su imenice ipak sklone prijeći u samo jedan oblik pa je (i) dvorodovnost samo ograničeno razdoblje imenice u jezičnoj povijesti. Od promatranih imenica mogućnost takva prijelaza uočena je samo u imenice *izrast*. Ta je imenica zabilježena u starijim vreli-ma u dvama rodovima, a od 19. stoljeća pojavljuje se samo u oblicima *a*-sklonidbe, to jest u muškom rodu. Za imenicu *živež*, zbog maloga broja pojavljivanja u novijim tekstovima, nemoguće je odrediti ostaje li dvorodnica ili preuzima samo jednu paradigmu.

Iz razvojnih podataka vidljivo je da postoje i imenice čiji se postotak upotrebe u jednom rodu značajno smanjio kad se usporede podatci Hrvatske jezične riznice i korpusa HrWaC. Tomu dodatno pridonosi podatak da su zabilježeni vrlo slični omjeri i u potkorpusu tiskovina i nelektoriranim tekstovima neprofesionalnih pisaca. Takve su imenice *glad*, *čar*, *trulež* i *gnjilež*, u kojih sve više prevladava *i*-sklonidba i ženski rod (u više od 95 % slučajeva za imenice *glad* i *čar*, 93 % za imenicu *trulež*, a 89 % za imenicu *gnjilež*). Slična se tendencija primjećuje i u imenicama *pelud* i *varoš*, iako u manjoj mjeri. Imenice *čar* i *pelud* iz većinske su pripadnosti *a*-sklonidbi prešle u suvremenim vrelima na većinski udio oblika *i*-sklonidbe. Od svih promatranih imenica koje se u vrelima pojavljuju dovoljno puta za donošenje ikakvih zaključaka, a koje su zadržale dvo-rodovne oblike, samo se u imenicama *bol* i *splav* primjećuje povećan udio oblika *a*-sklonidbe. Ta je tendencija posebno vidljiva u uporabi u nelektoriranim tekstovima. Zanimljivo je i da se jedina imenica koja više ne pokazuje dvojnost u oblicima (*izrast*) pojavljuje isključivo u *a*-sklonidbi. Sve ostale imenice pokazuju tendenciju smanjivanja broja oblika *a*-sklonidbe, i to u objema vrstama vrela, i u lektoriranim tekstovima i u nelektoriranim tekstovima neprofesionalnih pisaca.

Iz ovoga je istraživanja vidljivo da neke imenice prelaze iz rodovne dvojnosti u uporabu samo jednoga oblika. To je potvrđeno za jednu imenicu, ali i podatci o imenicama s više od 90 % oblika u suvremenim tekstovima upućuju na to da je njihov prijelaz u uporabu u samo jednoj paradigmi moguće očekivati. Pritom se sve takve imenice upotrebljavaju u prevladavajućem postotku u *i*-sklonidbi. Rezultati pokazuju kako se u nekih imenicama udio pojedine paradigme s vremenom mijenjao, rastao ili padao, što je u skladu s podacima iz drugih jezika, npr. za množinske oblike u perzijskome (Naghzguay-Kohan i Kuteva 2016).

4. Ako dolazi do promjene, koliko je ona brza, tj. koliko vremena treba dok jedan „konkurentski” oblik ne nastane odnosno ne nestane?

Ovo se istraživanje usredotočilo na tri razdoblja: pojavljivanje rodovne dvojnosti, rodovna dvojnost u starijim tekstovima 19. i 20. stoljeća te rodovna dvojnost u suvremenim tekstovima. Već istraživanja u prvom razdoblju pokazuju velike razlike među imenicama u pojavljivanju druge paradigme: u imenicama *bol* i *glad* ona se pojavljuje dva stoljeća nakon prvoga zapisa koji nam je dostupan, za imenicu *izrast* nakon 110 godina, za imenice *čar*, *splav* i *varoš* 50 do 60 godina nakon prve pojave (za *splav* samo u srpskome), za imenicu *trulež* nakon 30 godina, a za *gnjilež* i *pelud* oba se oblika pojavljuju istodobno (*pelud* u dvama rodovima upotrebljava već B. Šulek). Naravno, u tim ranim raz-

dobljima pismenosti ne može se jednako računati na reprezentativnost teksto-va kao u suvremenijim korpusima, ali iz dostupnih podataka o imenicama relativno čestim u uporabi moguće je zaključiti da vrijeme pojave drugoga oblika prilično varira.

Što se tiče nestajanja jednoga od oblika, podatci su pokazali da se to dogodilo imenici *izrast* te da tendencija uporabe u jednoj paradigmi postoji i u imenica *glad*, *čar* i *trulež*. Te se imenice u gotovo 90 % slučajeva (*glad* i *čar* i više od 95 %) upotrebljavaju u *i*-sklonidbi. Gleda li se omjer njihovih oblika u prethodnoj vremenskoj točki, *glad* se u *i*-sklonidbi pojavljuje 70 %, *čar* samo 14 %, a *trulež* 67 %. S obzirom na to da zbog smanjena opsega te time reprezentativnosti najstarijih hrvatskih tekstova teško možemo opravdano zaključivati o omjeru uporabe dviju paradigama imenica, možemo samo pratiti njihovo pojavljivanje.

Imenica *izrast* pojavljuje se prvi put u drugoj polovici 18. stoljeća, kao imenica *i*-sklonidbe, a u oblicima druge paradigme (*a*-sklonidba) u drugoj polovici 19. stoljeća. Već u Hrvatskoj jezičnoj riznici pojavljuje se samo u *a*-sklonidbi, kao i u korpusu HrWaC. Dakle, promjena je paradigme nagla i odvija se unutar 19. stoljeća. Nažalost, malo pisanih dokumenata dostupnih za korpusnu analizu te niska čestota ove imenice onemogućuju detaljnije praćenje te smjene. Imenice koje pokazuju tendenciju k uporabi u jednom obliku (*glad*, *čar* i *trulež*) ranije su ušle u hrvatski jezik, a i ranije su posvjedočene u drugoj paradigmi. Imenice *glad* i *čar* posvjedočene su prvi put početkom 16., odnosno u 15. stoljeću. Druga se paradigma imenice *glad* prvi put pojavila sredinom 18. stoljeća (*i*-sklonidba), a imenice *čar* tijekom 15. stoljeća (*a*-sklonidba). Imenica *trulež* pojavila se u dvama oblicima u drugoj polovici 18. stoljeća (prvo u *a*-sklonidbi, a zatim u *i*-sklonidbi). To znači da se te imenice barem dva i pol stoljeća (*glad* i *trulež*), odnosno više od pet stoljeća (*čar*) pojavljuju u dvjema paradigmama i u dvama rodovima. Iako trenutačno pokazuju izrazitu tendenciju k uporabi u *i*-sklonidbi kao imenice ženskoga roda, nemoguće je zaključiti hoće li se ta tendencija dokraja i ostvariti. Važnu će ulogu u tome sigurno imati i normativne preporuke, barem u korpusu koji pokriva profesionalno uređene tekstove.

Ako se vratimo na primjere iz drugih jezika, vidjet ćemo da je hrvatski, očekivano, bliži ruskomu, u kojem se prijelaz u drugu sklonidbenu vrstu odvijao postupno (usp. Janda 1996) za razliku od promjene roda u norveškome, koja se odvila prilično naglo (usp. Enger 2004). Slično vrijedi na primjer za množinske paradigme u novoperzijskome (Naghzgyu-Kohan i Kuteva 2016), gdje se pokazalo, kao i u hrvatskome, da neki oblik ne mora nužno nestati pred drugim, nego da paralelni oblici mogu stoljećima supostojati te da nema apsolutnoga pobjednika ili gubitnika.



5. Je li posrijedi unutarjezična promjena ili postoje izvanjezični utjecaji, u prvom redu jezični kontakt?

Premda je svaka morfološka promjena izvorno posljedica unutarjezičnoga ustroja i bez jezičnih se (fonoloških i morfoloških) zakonitosti ne može ostvariti, postoje čimbenici koji tu promjenu mogu potaknuti. U našim primjerima moguće je izdvojiti dva:

- a) promjena ili proširenje značenja
- b) izvanjski utjecaj, tj. jezični kontakt.

**Promjena ili proširenje značenja.** Za imenice *bol*, *čar* i *izrast* mogli bismo reći da svoju dvojnost djelomično duguju raslojavanju značenja. Imenica *bol* od prvih se zapisa pa do duboko u 20. st. nije mogla značenjski podijeliti tako da bi jedna paradigma pretpostavljala značenje fizičke patnje, a druga duševne. Štoviše, dvojni su se oblici pojavljivali u istom kontekstu i u istih autora, a na njihov izbor katkad je utjecala samo potreba za podudaranjem slogova ili želja za većom razlikovnošću (npr. *bolom* naprema *boli*). Nijansiranost značenja, naznačena u današnjim normativnim rječnicima (usp. Birtić i dr. 2012), počela se, čini se, provoditi najprije u stručnom medicinskom jeziku, odakle je prešla u opći jezik. Pretraga korpusa pokazuje da ta razlika nije prihvaćena među govornicima. Bez novoga istraživanja koje bi uključilo detaljnu analizu značenja teško je reći je li se takva podjela održala i izvan normiranih tekstova. Ovo istraživanje pokazuje da je u slobodnim i nelektoriranim tekstovima (Forum.hr) omjer jedne i druge sklonidbe jednak, a analiza dijela primjera ne pokazuje da bi se muški rod/*a*-sklonidba upotrebljavao isključivo za fizičku patnju, a ženski/*i*-sklonidba za duševnu. Imenica *čar* ‘ono što koga privlači, zadivljuje’ u množinskom obliku zadržava i prvotno značenje ‘ono što je nastalo čaranjem’, i to se značenje ostvaruje u ženskom rodu, za razliku od jednine, gdje se rod još uvijek koleba. Imenica *izrast*, koja je prvotno označavala izraslinu i bila ženskoga roda/*i*-sklonidbe, u suvremenom se jeziku potvrđuje samo u značenju ‘novoizrasla prirodna kosa na obojenoj kosi’ te je muškoga roda/*a*-sklonidbe. Njezin je status, za razliku od dviju prethodnih imenica, vrlo čvrst te je možemo smatrati jednorodnicom. O povezivanju značenjskih obilježja i izbora roda moglo bi se govoriti i u imenica *trulež* i *gnjilež*, gdje bi se N *trulež/gnjilež* G *truleža/gnjileža* odnosio na ‘stanje onoga što je trulo/gnjilo’, na ‘proces truljenja/gnjiljenja’, a N *trulež/gnjilež* G *truleži/gnjileži* na ‘ono što je trulo/gnjilo’, ‘mjesto zahvaćeno truljenjem/gnjiljenjem’. Ako bi se dodalo i preneseno značenje, jedinki bi odgovarao muški rod (*taj trulež*), a skupini osoba ženski (usp. Bošnjak 2005).

**Jezični kontakti.** Dijakronijsko istraživanje provedeno na ovim imenicama i potkrijepljeno podacima iz literature (Ignjatović 1960, Mokuter 1969) pokazuje mogući utjecaj jezičnih kontakata. Dvorodovnost ovih deset imenica može se u pogledu na etiologiju razdijeliti na četiri skupine:

a) Drugi rod je u hrvatskom sekundaran. Postao je na prostoru nehrvatske istočne štokavštine i pomalo je prodirao u istočne krajeve hrvatske štokavštine (jezik iseljeničtva u Bačkoj i Budimu, slavonska štokavština, istočnobosanska štokavština, istočni rubovi zapadne novoštokavštine u Bosni, bodeljska štokavština). Do stvaranja općehrvatskoga standardnoga jezika ostao je omeđen na istočne hrvatske krajeve. Ovamo spadaju imenice *bol*, *glad*, *varoš* i *splav*.

b) Problem dvorodovnosti imenica izvedenih sufiksom *-ež*, geografski omeđenih, iziskuje osobito dijakronijsko istraživanje. Može i ne mora biti povezan s mehanizmom opisanim u a). Ovamo spadaju imenice *trulež* > *gnjilež*, a, zbog sufiksa, i *živež*, premda *-ež* u *živež* nema bliže semantičke veze s *-ež* u *trulež* > *gnjilež*.

c) Obadva roda su, pretpostavlja se, u hrvatskom postojala, svaki na svojem prostoru. Ovamo spada imenica *čar*. U tom smislu prevlast *i*-sklonidbe u novijim korpusima može se pripisati i diglosiji, to jest postupnomu nestajanju hrvatskokajkavskoga obličja u pisanom jeziku.

d) Odnos među rodovima i uzrok/podrijetlo dvorodovnosti je nebistar. Ovamo spadaju imenice *izrast* i *pelud*. Prva zbog slabe posvjedočenosti, druga zbog tamna etimološkoga i tvorbenoga podrijetla.

Scenarij a) donekle je spekulativan zbog slabe jezične dokumentiranosti. Srpski jezični spomenici se, ne računajući stanovit broj srednjovjekovnih, s većom gustoćom počinju stoprv od 80-ih god. 18. st., a i tada većinom oštro omeđeni na manji dio srpskoga jezičnoga prostora, južnu Ugarsku. Istočni rubovi hrvatskoga jezičnoga prostora su škrto dokumentirani (srednja Bosna, Bačka, Boka), a kada i jesu obilnije dokumentirani, proces je započeo relativno kasno (Slavonija, Budim). U određivanju stanja tu se moramo više opirati na statističke podatke kasnijih doba.

U životu ovih imenica nova epoha nastaje s početkom stvaranja općehrvatskoga standardnoga jezika. Unutar hrvatskoga jezičnoga prostora drug(otn)i rod pojedine imenice tada ostavlja dotadanje jezične rezervate i ulazi u općeniju upotrebu (*bol*, *varoš*), a zbog jaka jezičnoga i jezikoslovnoga hrvatskoga i srpskoga kontakta srpsko rodovno stanje počinje se, u ovom ili onom času, širiti hrvatskim jezičnim prostorom (također *bol*, *varoš*, još i *glad*, *splav*). Imenice koje u to doba ulaze u hrvatski prije (*pelud*) ili poslije (*živež*) bivaju zahvaćene fenomenom rodovne nestalnosti. Također, imenica koja je dotada postojala

samo na dijelu hrvatskoga jezičnoga prostora (*trulež*) ulazi u širi optjecaj skupa s rodovnom dvojnošću. Imenica koja je po njezinu izgledu stvorena, *gnjilež*, naslijedila je njezin hermafroditizam.

Imenica *splav* dobar je primjer današnjega utjecaja jezičnoga kontakta, i to ne samo stvarnim kontaktom govornika na bliskom prostoru nego i kontaktom koji se ostvaruje uglavnom modernim komunikacijskim sredstvima, poglavito internetom.

Bez obzira na rečeno o čimbenicima koji mogu potaknuti nastanak paralelnoga niza oblika za neke imenice ne možemo utvrditi nikakav pouzdani uzrok doli samo ostvarenje mogućnosti unutar sustava. To će, po onom što već znamo, vrijediti za većinu dubletnih oblika u hrvatskome. Deset odabranih imenica pokazalo je raznovrsnost kad je posrijedi odnos paralelnih oblika. U nekih je ta pojava isključivo unutarjezične naravi. U drugih se može govoriti o izvanjezičnom utjecaju, poglavito onom prostornom, jer su se paralelni oblici pojavili točno u određenim arealima. Za status imenica *bol* i *čar* presudnu je ulogu moguće prije odigrala normativna preporuka negoli stvarni ostvaraj u jezičnom sustavu.

## 6. Zaključak

Ovo je istraživanje pratilo deset imenica za koje jezična vrela (rječnici) utvrđuju rodovnu i sklonidbenu dvojnost. Utvrđeno je kad su te imenice prvi put zabilježene u hrvatskim tekstovima, kad su prvi put zabilježene u drugoj paradigmati te kako se u starijim, a kako u novijim tekstovima njihovi oblici raspoređuju prema sklonidbama. Najveći je broj imenica pokazao postojanu uporabu u obama rodovima kroz dugo razdoblje, a kao moguć utjecaj na nastanak, održanje i nestanak pojavljivanja u određenoj sklonidbi promatrani su izvanjezični čimbenici (jezični kontakt), dok je utjecaj promjene značenja zasad samo nagoviješten.

Buduća istraživanja ove jezične pojave nužno bi trebala uključiti semantičku analizu primjera te proširenje na veći broj imenica. Naime, iz ovih je primjera vidljivo da su neke imenice zatvorile krug, odnosno iz početne jednosklonidbenosti preko dvosklonidbenosti vratile se u jednosklonidbenost (ne nužno istoga tipa, npr. *glad*), no isto tako, dvojni se oblici i dalje stvaraju u jeziku. Mehanizam normativne stege odlučuje o tome hoće li paralelna paradigma zaživjeti u standardnom jeziku, no u nestandardnim idiomima imaju svoje mjesto. Također, buduća istraživanja mogu pokazati koji su još utjecaji na izbor jednog ili drugoga oblika. Na primjer, nakon što se prikupi dovoljno velik uzorak građe iz korpusa zajedno sa sintaktičkim okruženjem, možemo vidjeti kakav je

odnos odabira jednoga ili drugoga oblika u nekim padežima s obzirom na to dolazi li ispred njih prijedlog. Naime, može se opaziti tendencija da se npr. u INST jednine pojavljuje češće *razlikovniji* oblik *a*-sklonidbe (npr. *peludom*) kad mu ne prethodi prijedlog, a kad dolazi s prijedlogom *s*, onda oblik *i*-sklonidbe (*s peludi*). Podatci prikupljeni za imenicu *bol* govore i o različitu omjeru u jednini i množini (ženski rod u jednini je oko šest puta brojniji od muškoga, dok je u množini brojniji muški rod, ali s mnogo manjom razlikom, niti dvostruko). Uz spomenutu perspektivu jezičnoga usvajanja i proučavanje uporabe ovih imenica unutar jednoga idiolekta (ili jednoga djela), bio bi možda najuvjerljiviji dokaz njihove stvarne dvojnosti.

Iz rezultata ovoga istraživanja proizlazi da je paralelnost oblika, odnosno morfološka sinonimija, pojava koja je dugotrajna i kontinuirano prisutna u jeziku. Stoga je primjereno da se o morfološkom preobilju govori kao o trajnom jezičnom obilježju. Tomu u prilog govori i činjenica da se dvostruki oblici u većini slučajeva ne gube brzo (supostoje stoljećima), a motivacija njihova nastanka često je neprozirna. Sve to približava nas teoriji *preobilja* u jeziku (usp. Thornton 2011, Bošnjak Botica i Hržica 2016), to jest prilagodljivijemu pristupu u morfologiji od načela *blokiranja*, koje ne dopušta pojavu alternativnih oblika u istom jeziku i u istom povijesnom razdoblju. Pokazalo se međutim da za većinu odabranih imenica vrijedi tzv. *nekanonsko* preobilje, ono u kojem je razlika među udjelima dviju paradigama prilično velika (negdje i više od 90 %) i gdje se mogu uočiti razlike s obzirom na područje uporabe. U onih imenica gdje je taj omjer blizak pojavljuju se drugi čimbenici koji taj kanon ruše (primjerice prostorna ili stilska motiviranost). U redigiranim se tekstovima opaža utjecaj normativnih preporuka o povezanosti značenjske sastavnice i odabira roda (npr. za imenicu *bol*), što također upućuje na to da je posrijedi nekanonska pojava. Najboljim kandidatima za kanonsko preobilje u suvremenom jeziku pokazale su se imenice *pelud*, *splav* i nešto manje *varoš*. One zadovoljavaju osnovni uvjet o jedinstvenosti značenja i koliko-toliko ravnomjeran omjer obiju paradigama. Naši podatci smjeraju na to da se i ne može povući čvrsta granica između kanonskoga i nekanonskoga preobilja, odnosno da je prije posrijedi kategorija ustrojena po prototipnom načelu, gdje su članovi više ili manje udaljeni od središta, odnosno više ili manje *kanonski*. U ovom su radu spomenuti neki čimbenici koji bi mogli utjecati na pojavu i opstanak dvostrukih oblika (paradigama), ali oni nisu dovoljni da bi se iz toga mogao predvidjeti budući smjer širenja (ili sužavanja) i opseg ove pojave. Već na ovih deset imenica pokazala se raznolikost same pojave te, s obzirom na prototipnost *a*-sklonidbe u odnosu na *i*-sklonidbu u imenica na suglasnik, možda i neočekivano velika zastupljenost imenica ženskoga roda u suvremenim korpusima.

## 7. Bibliografija

Vrela:

BIRTIĆ, MATEA I DR. *Školski rječnik hrvatskoga jezika*. 2012. Školska knjiga – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.

PARČIĆ, DRAGUTIN A. *Rječnik hrvatsko-talijanski*. 1901. (1995.). Artresor studio. Zagreb.

*Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I–XXIII (1880. – 1976.). Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb.

*Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*. 2015. Novi Liber. Zagreb.

*Rječnik hrvatskoga jezika*. 2000. Ur. Šonje, Jure. Zagreb. Leksikografski zavod – Školska knjiga.

Croatian web corpus (hrWaC): <http://nlp.ffzg.hr/resources/corpora/hrwac/>

Hrvatski jezični korpus (Riznica): <https://riznica.ihjj.hr>

Hrvatski nacionalni korpus: <http://www.hnk.ffzg.hr/>

Literatura:

ARONOFF, MARK. 1976. *Word Formation in Generative Grammar*. Linguistic Inquiry Monograph No. 1. MIT Press. Cambridge.

BERMEL, NEIL; KNITTL, LUDĚK; RUSSELL, JEAN. 2015. Morphological variation and sensitivity to frequency of forms among native speakers of Czech. *Russian Linguistics* 39 (105). 1–26.

BOOIJ, GEERT. 2012. *The Grammar of Words*. Oxford University Press. Oxford.

BOŠNJAK, TOMISLAVA. 2005. Gramatička i semantička kolebljivost dvosložnih imenica sa sufiksom -ež. *Rasprave IHJJ-a* 31. 1–18.

BOŠNJAK BOTICA, TOMISLAVA; GULEŠIĆ MACHATA, MILVIA. 2007. Rod imenica na -a za osobe muškoga spola. *Lahor* 4. 170–189.

BOŠNJAK BOTICA, TOMISLAVA; HRŽICA, GORDANA. 2016. Overabundance in Croatian Dual-Class Verbs. *Fluminensia* 28/1. 83–106.

CAPPELLARO, CLARA. 2013. Overabundance in diachrony: a case study. *The Boundaries of Pure Morphology*. Ur. Cruschina, Silvio i dr. Oxford University Press. Oxford.

CARSTAIRS-McCARTHY, ANDREW. 1994. Inflection classes, gender and the Principle of Contrast. *Language* 70. 737–788.

CARSTAIRS-McCARTHY, ANDREW. 2010. *The evolution of morphology*. Oxford University Press. Oxford.

CLARK, EVE V. 1987. The principle of contrast: A constraint on language acquisition. *Mechanisms of language acquisition*. Ur. MacWhinney, Brian. Lawrence Erlbaum Associates. Hillsdale, New York. 1–33.

- CORBETT, GREVILLE G. 2016. Morphomic splits. [www.academia.edu/27728385/Morphomic\\_splits](http://www.academia.edu/27728385/Morphomic_splits). (pristupljeno 20. veljače 2018.)
- CORBETT, GREVILLE G. 2007. Canonical typology, suppletion and possible words. *Language* 83. 8–41.
- ĆAVAR, DAMIR., BROZOVIĆ RONČEVIĆ, DUNJA. 2012. Riznica: the Croatian Language Corpus. *Prace filologiczne* LXIII. 51–65.
- ENGER, HANS-OLAV. 2004. On the relation between gender and declension. A diachronic perspective from Norwegian. *Studies in Language* 28. 51–82.
- FEHRINGER, CAROL. 2004. How Stable are Morphological Doublets? A Case Study of ə and Ø Variants in Dutch and German. *Journal of Germanic Linguistics* 16/4. 285–329.
- HAM, SANDA. 2004. Peludne dvojbe. *Jezik* 51. 19–31.
- HRŽICA, GORDANA. 2012. Daj mi to napisaj: preopćavanja glagolske osnove u usvajanju hrvatskoga jezika. *Suvremena lingvistika* 38 (74). 189–208.
- IGNJATOVIĆ, DUŠANKA. 1960. *Naš jezik* 10/2. 54–59.
- JANDA, LAURA A. 1996. Figure, ground, and animacy in Slavic declension. *Slavic and East European journal* 40. 325–355.
- KROCH, ANTHONY S. 1994. Morphosyntactic variation. *Papers from the 30th regional meeting of the Chicago Linguistics Society: Parasession on variation and linguistic theory*. Ur. Beals, Katharine i dr. Chicago Linguistics Society. Chicago. 80–201.
- LEČIĆ, DARIO. 2015. Morphological doublets in Croatian. *Russian Linguistics* 39. 375–393.
- LJUBEŠIĆ, NIKOLA; KLUBIČKA, FILIP. 2014. {bs,hr,sr}WaC – Web corpora of Bosnian, Croatian and Serbian. *Proceedings of the 9th Web as Corpus Workshop (WaC-9)*. Gothenburg.
- MAIDEN, MARTIN. 2009. Where does heteroclisys come from? Evidence from Romanian dialects. *Morphology* 19. 59–86.
- MAMIĆ, MILE. 1995. O rodu primljenice koine. *Jezik* 43/4. 145–148.
- MARKOVIĆ, IVAN. 2007. Imenice hrvatske i-vrste. *Lahor* 3. 14–36.
- MARKOVIĆ, IVAN. 2012. *Uvod u jezičnu morfologiju*. Disput. Zagreb.
- MOKUTER, IVAN. 1969. Rod imenice bol u novijoj hrvatskoj književnosti. *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 12. 183–194.
- NAGHZGUY-KOHAN, MEHRDAD; KUTEVA, TANYA. 2016. On competition and blocking in inflectional morphology: Evidence from the domain of number in New Persian. *Folia Linguistica* 50/1. 65–96.
- PIŠKOVIĆ, TATJANA. 2011. *Gramatika roda*. Disput. Zagreb.
- SANTILLI, ENZO. 2014. *Italian Comparatives: a Case of Overabundance?* Doktorski rad. Sveučilište u L'Aquili.
- SNOJ, MARKO. 2016. *Slovenski etimološki slovar*. Založba ZRC. Ljubljana.

- STUMP, GREGORY. 2006. Heterocclisis and paradigm linkage. *Language* 82. 279–322.
- TALANGA, TOMISLAV. 2011. Kolebanje imeničkoga roda u hrvatskome jeziku. *Jezik* 58/5. 161–181.
- TAFRA, BRANKA. 2004. Dopune hrvatskoj gramatici (uz 400. obljetnicu prve hrvatske gramatike). *Jezik* 51. 169–176.
- TAFRA, BRANKA. 2005. *Od riječi do rječnika*. Školska knjiga. Zagreb.
- TAFRA, BRANKA. 2007. Rod i broj ispočetka. *Filologija* 49. 211–233.
- TAFRA, BRANKA. 2016. Dvojbe pri određivanju natuknice. *Leksikologija i leksikografija u svjetlu savremenih pristupa*. Ur. Ristić, Stana i dr. Institut za srpski jezik SANU. Beograd. 515–532.
- TAFRA, BRANKA. 2017. Gramatička polisemija. *Putevima reči. Zbornik radova u čast Darinki Gortan Premk*. Ur. Dragičević, Rajna. Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet. Beograd. 563–575.
- THORNTON, ANNA M. 2016. Overabundance: A Canonical Typology. *17th International morphology meeting: Competition in Morphology*. Beč, 18. – 21. veljače 2016. (predavanje)
- THORNTON, ANNA M. 2012. Reduction and maintenance of overabundance. A case study on Italian verb paradigms. *Word Structure* 5/2. 457–468.
- THORNTON, ANNA M. 2011. Overabundance (multiple forms realizing the same cell): a non-canonical phenomenon in Italian verb morphology. *Morphological autonomy: perspectives from Romance inflectional morphology*. Ur. Maiden, Martin i dr. Oxford University Press. Oxford. 358–381.
- WURZEL, WOLFGANG U. 1984. *Flexionsmorphologie und Natürlichkeit*. Akademie-Verlag. Berlin.

## Double-gender and double-declension nouns in Croatian: diachronic and synchronic perspective

### Abstract

Recent studies on morphological doublets (overview, Naghzhguy-Kohan and Kuteva 2016) have provided many examples that challenge the assumed existence of the blocking effect or synonymy avoidance in language (e.g. Aronoff 1976, Carstairs-McCarthy 2010). Using corpus data, we present this issue in the light of the nominal inflectional morphology of the Croatian language.

In principle, the Croatian language displays a clear correspondence between grammatical form and gender. However, some nouns appear with two genders and two inflectional classes. The nouns researched here end in a consonant in the N.sg. and are attested both in the *a*-declension (masculine gender) and the *i*-declension (fe-

minine gender). Ten double-gender and double-declension nouns were selected (*bol* ‘pain’, *čar* ‘spell, enchantment, charm’, *glad* ‘hunger, famine’, *trulež* i *gnjilež* ‘rot, decay’, *živež* ‘provisions’, *izrast* ‘growth’, *varoš* ‘town’, *pelud* ‘pollen’, *splav* ‘raft’). Relevant historical documents from the onset of Croatian literacy were analysed to describe the one-gender stage of the noun (if possible) and to detect the appearance of the second paradigm. Two relevant corpora were used to determine the ratio between two paradigms: CLC, the Croatian Language Corpus (Ćavar and Brozović Rončević 2012) and HrWaC, the Croatian Web Corpus (Ljubešić and Klubička 2014).

The study focuses on five questions:

1. Do these nouns appear in two genders in Croatian texts?
2. Will the transition period end in exclusively one declension (and gender)?
3. Is there a constant ratio between the two inflection classes (and genders) through time?
4. How fast is the change, i.e. do rival patterns disappear rapidly?
5. Is this a case of internal or external change?

In most current texts, nine out of ten nouns appear in both genders in their respective declensions, but they differ in the ratio between the two patterns. While some nouns are rarely used in one of the patterns (1%, 4%), for some the ratio is almost equivalent (44%, 56%).

Ten double-gender nouns differ in their historical development. Five of them are attested in the oldest documents written in Croatian, while the others entered the Croatian language during the 19th century. Rival forms of some nouns are attested in both genders almost simultaneously, while others obtained their alternative form in different historical periods (from the 16th to the 19th century). The ratio of the two patterns changed over time. For some nouns, there seems to be a developmental shift from one form to another (e.g. *varoš* ‘town’ m. decreased from 38% to 4%). The areal distribution of the usage of the two forms shows that alternative forms could be the result of language contact phenomena, either through contact between Croatian dialects or through contact with typologically similar languages in the surrounding area.

A detailed analysis shows that double forms do not disappear rapidly in most cases. Instead, our results speak in favour of overabundance (Thornton 2011), i.e. a more flexible approach to the blocking phenomenon in inflectional morphology.

Ključne riječi: morfološka sinonimija, dvorodovne imenice, hrvatski jezik, sinkronija, dijakronija  
Keywords: synonymy in morphology, double gender nouns, Croatian, synchrony, diachrony

*Ovaj rad sufinancirala je Hrvatska zaklada za znanost projektom Višerazinski pristup govornom diskursu u jezičnom razvoju (UIP-2017-05-6603).*